

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПОЖЕЖНИХ-РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ

Поканевич Олена Анатоліївна¹

¹ Головний фахівець відділу психологічного забезпечення та соціально – гуманітарної роботи управління персоналу Головного управління Державної служби з надзвичайних ситуацій України у м. Києві (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8948-3816>

UDC: 159.944.3

АНОТАЦІЯ

У статті йде мова про аналіз основних підходів до проблеми формування психологічної готовності людини до діяльності в екстремальних умовах. Описуються стрес-фактори службової діяльності пожежних-рятувальників та залежність ефективності їх діяльності від рівня розвитку у них належних психологічних якостей. Проведений аналіз теоретичних підходів до визначення поняття «психологічна готовність» у сучасних наукових дослідженнях. Наведена програму формування психологічної готовності майбутніх пожежних-рятувальників до професійної діяльності. Описані особливості пожежних-рятувальників, що визначають рівень готовності до діяльності в екстремальних умовах. Узагальнений психологічний портрет майбутніх пожежних-рятувальників на початкового етапу навчання який визначає особливості структури психологічної готовності: моральний, вольовий, комунікативний, мотиваційний компоненти. Надані практичні рекомендації керівному складу навчальних центрів при Головних управліннях Державної служби України з надзвичайних ситуацій щодо оптимізації процесу формування психологічної готовності у майбутніх пожежних-рятувальників.

Ключові слова: професійна діяльність, психологічна готовність, компоненти психологічної готовності, готовність до виконання завдань, готовність до професійної діяльності.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні умови, в яких доводиться працювати пожежним – рятувальникам України можна в повній мірі назвати особливими та екстремальними,

Address for correspondence, e-mail : editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olena Pokanevych

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

тому, що супроводжуються значними психоемоційними навантаженнями, які мають вплив на особистість рятувальників.

Невміння співробітників регулювати свій психологічний стан та дії призводить до негативних, а іноді і тяжких наслідків як для самого пожежного-рятувальника, так і для оточуючих. Активна підготовка пожежних-рятувальників, що сприяє їх успішній діяльності в екстремальних умовах, може бути досягнута лише в процесі всебічної підготовки, яка в першу чергу включає психологічну підготовку за допомогою моделювання реальних ситуацій, що виникають під час служби. Такий підхід ґрунтується на фахових даних про детермінацію, динаміку та діагностику порушень психічних станів, що розвиваються в екстремальних ситуаціях фахової діяльності пожежних-рятувальників.

Важливим аспектом проблеми психологічної підготовки пожежних-рятувальників є також прогнозування психічної стійкості по відношенню до впливу відповідної небезпечної ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Серед вітчизняних науковців проблемою формування психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях займалися В. В. Вареник, М. С. Корольчук, С. М. Миронець, В. П. Садковий, О. В. Тімченко, М. А. Кришталь. Різні аспекти процесу оцінки та форму-

вання психологічної готовності у співробітників Державної служби України з надзвичайних ситуацій знайшли відображення в роботах Ю. В. Аманацького, Г. В. Курносова, В. В. Михайлової. Структура психологічної готовності описується в роботах К. К. Платонова, О. В. Бикової, О. П. Макаревича, М. І. Томчука. Підходи щодо виділення структурних компонентів ми знаходимо й у працях І. М. Окуленка, В. В. Шевченка, М. І. Дяченка та Л. А. Кандибовича, О. М. Кокуна, І. О. Пішко, Н. С. Лозінської, О. В. Копаниці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Наукові роботи по дослідженню психологічної готовності у більшості своїй присвячені формуванню психологічної готовності майбутніх офіцерів, підготовка яких відбувається у вищих навчальних закладах системи ДСНС України і триває п'ять років. Проблема формування психологічної готовності майбутніх пожежних-рятувальників на курсах початкової підготовки є недостатньо розробленою в психологічній науці, а відсутність системних, науково-обґрунтованих практичних рекомендацій змістовного характеру викликає істотні ускладнення в становленні ефективної системи оцінки та підтримки психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в особливих умовах.

Мета статті – охарактеризувати поняття «психологічна готовність» майбутніх пожежних-рятувальників, програму форму-

вання психологічної готовності пожежних-рятувальників до майбутньої діяльності, створену автором описати результати емпіричного дослідження, які були отримані у процесі впровадження вказаної програми у практичну діяльність навчального центру підготовки майбутніх пожежних-рятувальників та надати практичні рекомендації керівному складу навчальних центрів при Головних управліннях Державної служби України з надзвичайних ситуацій щодо оптимізації процесу формування психологічної готовності у майбутніх пожежних-рятувальників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вивчення специфіки формування психологічної готовності майбутніх пожежних-рятувальників доцільно розпочати з викладу розуміння поняття «психологічної готовності». У зв'язку з підвищенням вимог до психологічних характеристик здійснюваної людиною діяльності, пошуком умов оптимізації, підвищенням її успішності, психологічна готовність як об'єкт дослідження стала розглядатись в 50-60-х років двадцятого століття. У сучасній психологічній науці накопичений досить значний теоретичний та практичний матеріал про проблему готовності людини до різних видів діяльності. Визначено велику кількість понять готовності, зміст, структуру, основні параметри готовності і умови, які впливають на динаміку, тривалість і стійкість її проявів. Аналіз наукової лі-

тератури (Storozhuk, 2010) показав, що в сучасній науці проблема готовності до праці досліджується на *особистісному* (розглядає готовність як стійке, багатоаспектне утворення особистості, яке включає компоненти, адекватні вимогам змісту та умовам діяльності, які дають можливість суб'єкту успішно здійснювати діяльність і є результатом підготовленості до певної діяльності), *функціональному* (вивчає готовність як стан психічних функцій, що займає проміжне положення між психічними процесами і якостями особистості та забезпечує загальний функційний рівень, на фоні якого розвиваються процеси, необхідні для ефективного виконання того, чи іншого виду діяльності) та *особистісно-діяльнісному* (визначає готовність як цілісний прояв всіх сторін особистості, яке дає можливість ефективно виконувати свої функції) рівнях.

Автори М. І. Дьяченко та Л. А. Кандилович (Diachenko, Kandybovych, 1976), характеризують готовність як прогнозовану активність суб'єкта на етапі підготовки до певного виду діяльності, та наголошують, що цей стан виникає з моменту окреслення людиною мети діяльності на основі усвідомлення власних потреб, вимог суспільства, колективу або поставленого завдання; свідомого ставлення до цілей, досягнення яких призведе до задоволення власних потреб або до виконання поставленого завдання; осмислення й оцінювання умов, у яких відбуватимуться майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного

в минулому з розв'язанням завдань і виконанням вимог; визначення на основі досвіду та оцінювання майбутніх умов діяльності найбільш імовірних способів розв'язування завдань або виконання вимог; прогнозування вияву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінювання співвідношення власних можливостей, рівня намірів та необхідності досягнення певного результату; мобілізація сил відповідно до умов і завдань, самонавіювання в досягненні мети. Отже, за їх думкою, готовність до певного виду діяльності має власну структуру і складається з ідейної, моральної, психологічної, ділової й фізичної готовності (Diachenko, 1972).

К. К. Платонов (Platonov, 1986) в структурі готовності виокремив моральну, психологічну і професійну готовність. Психологічні риси, які впливають на моральну готовність, автор зараховує до соціально зумовленого виміру особистості, психологічну готовність – до сторони, що об'єднує індивідуальні особливості психічних процесів, професійну – до досвіду особистості.

Вивчаючи готовність майбутніх офіцерів пожежної охорони, О. В. Бикова (Вукова, 2001) диференціює такі структурні компоненти: психологічна, командирська, авторитарна, креативна, комунікативна готовність.

Л. А. Смірнов і Е. В. Долгопалова (Smirnov, Dolgopalova 2007) розглядають готовність до діяльності у екстремальних умо-

вах як стан, що має складну динамічну структуру і являється відображенням сукупності інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових якостей особистості в їх співвідношенні із зовнішніми умовами і майбутніми завданнями.

З точки зору О. П. Макаревича (Makarevych 2006), стан психологічної готовності об'єднує в собі: фізичну, емоційно-вольову, інтелектуальну та мотиваційну готовність, яка виявляється в концентрації фізіологічних можливостей організму (зокрема й резервних), його психічних процесів, загальній змобілізованості, впевненості в собі, емоційному піднесенні та спроможності реалізувати надбаний потенціал. На думку О. В. Тімченко (Timchenko, 1996), для досягнення готовності необхідними є: адекватне відображення спеціальності, професійна майстерність, вміння мобілізувати необхідні фізичні й психічні ресурси для реалізації діяльності.

Отже, на сьогоднішній день має місце неоднозначне розуміння структурної моделі психологічної готовності особистості до діяльності. Вчені по-різному підходять до визначення її структурних компонентів. Одна група дослідників вважає, що структуру психологічної готовності до діяльності утворюють два структурні компоненти, інша група – відстоює думку її трикомпонентної структури. Існують дослідження, які вказують на чотирьох компонентну структуру психологічної готовності (Khurtenko 2008, Filipov 2004). Вони перекона-

ні, що психологічна готовність особистості вміщує такі чотири компоненти: а) мотиваційний (потреба успішно виконати поставлену задачу, інтерес до діяльності, прагнення досягти успіху і показати себе з кращого боку); б) пізнавальний (розуміння обов'язків, завдань, оцінку їх значущості, знання засобів досягнення мети, уявлення можливих змін обстановки); в) емоційний (почуття відповідальності, впевненість в успіху, натхнення); г) вольовий (управління собою й мобілізація сил, зосередження на завданні, відвернення уваги, долавання сумнівів, тривоги).

Схожий підхід визначено у праці В. Кохана (Kokhan, 2003), де автор у структурі психологічної готовності виділяє такі компоненти: а) мотиваційний (сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням збереження психічного здоров'я військовослужбовців); б) когнітивний (сукупність знань, необхідних для збереження психічного здоров'я військовослужбовців); в) операційний (сукупність умінь та навичок практичного вирішення завдань по збереженню психічного здоров'я військовослужбовців); г) особистісний (система особистісних характеристик військового керівника, які впливають на результативність збереження психічного здоров'я підлеглого особового складу).

Грунтовно описують готовність до діяльності українські вчені (Kokun, Pishko, Lozinska, Koronytsia, 2011). Під психологічною готовністю вони розглядають інтегративне

особистісне утворення, яке складається з тривалої та короткочасної готовності та забезпечує психологічну придатність військовослужбовців до виконання дій за призначенням. Тривала психологічна готовність формується впродовж тривалого часу військово-професійної підготовки та діяльності військовослужбовця та характеризує його потенційну психологічну здатність до виконання різних завдань за призначенням. Короткочасна готовність базується на основі першої та характеризує наявну на даний період часу (від дня до кількох днів) психологічну здатність до виконання конкретних завдань.

Отже, огляд використаних джерел дає змогу визначити наступне: у поняття «психологічної готовності» автори вкладають різний зміст. Це пов'язано із тим, що здійснюються різні підходи: 1) до розуміння психіки; 2) до розуміння сутності готовності; 3) до дослідження різних видів діяльності. Враховуючи специфіку діяльності пожежних-рятувальників, під психологічною готовністю до професійної діяльності ми будемо розуміти складне цілісне утворення психіки людини, що інтегрує в собі низку психологічних феноменів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку, має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні зв'язки. Залежно від того, яке функціональне навантаження виконують змістові характеристики даного феномену в процесі професійної діяльності, їх можна співвіднести до певних

«блоків», а саме компонентів психологічної готовності до професійної діяльності.

Сьогодні, на особовий склад підрозділів, згідно з наказами Державної служби України з надзвичайних ситуацій, покладені відповідальні завдання, які, у свою чергу, зумовлені особливостями діяльності:

безперервною нервово-психічною напругою, що викликається систематичною роботою в незвичайному середовищі (при високій температурі, сильній концентрації диму, обмеженій видимості і тощо), постійною загрозою життю і здоров'ю (можливі обвалення конструкцій, вибухи пари і газів, отруєння токсичними речовинами, що виділяються в результаті процесів горіння), негативними емоційними діями (винесення поранених і обпалених людей і тощо);

великими фізичними навантаженнями, пов'язаними з демонтажем конструкцій і устаткування, прокладенням рукавних ліній, роботами з пожежним устаткуванням різного призначення, винесенням матеріальних цінностей, високим темпом роботи і тощо;

необхідністю підтримувати інтенсивність і концентрацію уваги, щоб стежити за зміною обстановки на пожежі, тримати в полі зору стан численних конструкцій технологічних агрегатів і установок в процесі виконання бойового завдання на об'єкті, що горить;

труднощами, обумовленими необхідністю проведення робіт в обмеженому просторі (у тунелях, підземних галереях, газопровідних

і кабельних комунікаціях), що ускладнює дії, порушує звичні способи просування, робочі пози (просування повзучи, робота лежачи і тощо);

високою відповідальністю кожного рятувальника при відносній самотійності дій і прийнятті рішень по рятуванню життя людей, матеріальних цінностей і тощо;

наявністю несподіваних і несподівано виникаючих перешкод, що ускладнюють виконання завдання.

Успішне виконання завдань, що стоять перед пожежними-рятувальниками в екстремальних умовах діяльності, залежить від вимог, які стоять перед їх особистісними властивостями:

швидка адаптація пожежних-рятувальників до умов надзвичайних ситуацій;

стійкість до впливу психотравмуючих чинників надзвичайної ситуації;

здатність приймати рішення в умовах дефіциту інформації або часу на її осмислення;

надійна робота при виконанні аварійно-рятувальних робіт протягом тривалого часу і в засобах індивідуального захисту;

ефективна та безаварійна експлуатація технічних засобів і аварійно-рятувального інструменту;

ефективна взаємодія і взаємозамінюваність при проведенні аварійно-рятувальних робіт.

Чинники професійної діяльності розглядаються як стресові ситуації, що викликають надмірне навантаження на систему психологічної саморегуляції і призводять до розвитку емоційної напруги. У ряді випадків, довготривалі екстремальні ситуації мають вкрай негативний вплив на пожежного, викликають порушення поведінки, конфліктність. Довготривалі психотравмуючі ситуації можуть в деяких випадках призводити до значних змін психічного стану. Ці стани нагадують симптоми психічного захворювання. Вони, як правило, короточасні і зникають після виходу людини із стресової ситуації. Однак, зміни, що виникли при стресі, здатні визвати і довготривалі порушення в структурі особистості.

Для оцінки впливу факторів пожежі на людину дамо їм коротку характеристику:

а) вогонь: виступає як найбільша небезпека для особового складу. Пожежні повинні мати підвищену стійкість до вогню, однак звикнути до нього, як виду небезпеки, найбільш важко;

б) теплове випромінювання: призводить до пригніченого стану, порушує рівновагу між збудженням і гальмуванням, послаблює гальмівний процес;

в) шум: прискорює стомлюваність, сприяє виникненню страху, тривоги, стурбованості. В умовах шуму зменшується зосередження уваги, погіршується мислення, збільшується час реакції на різні сигнали;

г) висота: робота на висоті завжди по-

в'язана з ризиком і підвищеним нервово-психічним напруженням;

д) загроза враження струмом, парою;

е) дим: викликає підвищене напруження, знижує орієнтацію, викликає сильне подразнення слизової оболонки очей, носа, носоглотки і гортані, що спричинює кашель, задишку, нерідко призводить до втрати працездатності, а іноді до отруєння організму;

ж) отруйні гази;

з) погана видимість: викликає стомлюваність зорового аналізатору, ускладнює адаптацію, підвищує напруженість, робить можливим здійснення помилок, в обстановці поганої видимості знижується почуття "ліктя", активізується почуття ізолюваності, що може стати причиною страху;

і) можливість залишитися самому в осередку пожежі: відділившись від групи, пожежний може втратити орієнтир в приміщенні з-за того, що мотузка, яка його страхує - перегоріла, або через сильне задимлення, раптову перешкоду виходу, яка виникла в наслідок вибуху, руйнування;

к) вигляд масових руйнувань: ускладнюють дії і містять особливий вид небезпеки - ймовірність бути задавленим конструкцією, що падає;

л) поведінка людей, які знаходяться в небезпеці: може створити значні перешкоди діям пожежних, а безрозсудні, панічні дії (вистрибування з вікон, непідкорення вказівкам особового складу), крики, голосіння ство-

рюють нервозну обстановку і підвищують напруження;

м) вигляд людей, які постраждали або загинули: явище відносно рідкісне, при масових руйнуваннях на пожежах – часті. Дуже важко звикнути до виду людського горя, залишатися спокійним спостерігаючи загибель людей;

н) необхідність утримання в полі зору цілого комплексу подій, що відбуваються одночасно: рівень уваги залежить від загальної спрямованості особистості до конкретного об'єкта, а також від запасу знань, від настрою, від фізичного і психічного стану. Пожежний повинен розвивати стійкість і обсяг уваги, уміти розподіляти та переключати увагу;

о) необхідність використання киснево-ізолюючого протигазу: може викликати ситуації дезорієнтації, дезадаптації, втрати контролю за своїм станом, відмовою від діяльності, що може привести до надзвичайних подій. Постійні вольові зусилля, направлені на подолання емоцій, страху, підтримання працездатності на високому рівні для виконання бойової задачі, приводять до швидкого виснаження психофізіологічних резервів організму;

п) необхідність діяти в умовах дефіциту часу: може істотно визначати екстремальність впливу і, отже, ступінь напруженості, а також її ефект. Це пояснюється тим, що доступний людині оптимальний темп діяльності в різних осіб неоднаковий і перехід через індивідуальні межі цього темпу веде до виникнен-

ня психічної напруженості.

Таким чином, наявність стрес-факторів створює труднощі в роботі пожежних-рятувальників, погіршує їх фізичне та психічне самопочуття, що впливає на ефективність ліквідації надзвичайних ситуацій. Під впливом дії стрес-факторів при ліквідації надзвичайних ситуацій на психіку особового складу підрозділів виникають психічні реакції, які можуть бути як позитивні, так і негативні і приводити до зміни ефективності діяльності підрозділу.

Для розуміння сутності психологічної готовності майбутніх пожежних – рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій до майбутньої діяльності, що проходить в особливих умовах, важливо структурувати її компоненти. Учені по-різному описують значущість того чи того компонента, що засвідчує багатогранність структури психологічної готовності до певного виду діяльності. У структурі психологічної готовності науковці констатують більше ніж 35 різних компонентів, що слугує промовистим показником неоднорідності такого особистісного утворення. Рівень психологічної готовності у майбутніх пожежних-рятувальників можливо оцінити безпосередньо в процесі навчання на курсах початкової підготовки. Автором було проведено анкетування начальницького складу (начальники районних управлінь, начальники частин, начальники караулів), яким було запропоновано (враховуючи досвід їх роботи,

напрямок реагування в екстремальних ситуаціях) визначити найбільш значущі на їх думку компоненти психологічної готовності пожежних-рятувальників до майбутньої діяльності, які необхідно визначити, сформувані або закріплені під час навчання на курсах початкової підготовки. Аналізуючи вказані ними компоненти в єдиній схемі, вдалося створити універсальну модель психологічної готовності майбутніх пожежних-рятувальників до професійної діяльності та виокремити з-поміж них п'ять найважливіших компонентів: *моральну готовність* – усвідомлення обов'язку, відповідальності, *когнітивну* – професійні знання та особливості мислення в екстремальній ситуації, *вольову* – впевненість у собі, рішучість, зібраність, організованість, сміливість, самоконтроль, *комунікативну* – комунікабельність, вміння віддавати та приймати чіткі команди, повага до колег, готовність до взаємодії, здатність вирішувати конфліктні ситуації, *мотиваційну* – відданість своїй роботі, переконання в необхідності власної професії, потреба у професійному самовдосконаленні, бажання досягти успіху в професії. Наступним етапом стала первинна комплексна діагностика професійно-значущих характеристик, що складають психологічну готовність до діяльності в особливих умовах, впровадження програми психологічної підготовки розробленої автором (17 навчальних годин теоретичної та практичної підготовки) та вторинна діагностика професійно-значущих характеристик, що

складають психологічну готовність до діяльності в особливих умовах. Тривалість періоду часу між перших та другим тестуванням складала 16 тижнів, що відповідає терміну навчання. Вибірку склали 35 осіб – чоловіки віком від 20 до 32 років, які не мали досвіду підготовки до діяльності в екстремальних умовах, не мають досвіду служби у Збройних силах України, рівень освіти яких середній та середньо-спеціальний. Всі учасники дослідження пройшли професійний відбір на службу, відповідне психологічне тестування та були направлені для проходження первинної професійної підготовки і отримання кваліфікації «пожежний-рятувальник». Ніхто з них раніше не брав участь у ліквідації надзвичайної ситуації. Програми психологічної підготовки була спрямована на озброєння особового складу необхідними знаннями в області психології діяльності в особливих умовах, формування психологічної готовності до діяльності в особливих умовах, попередження можливих змін психічного стану і помилкових дій при виконанні дій за призначенням, відпрацювання постійної психологічної готовності до індивідуальних і особливо до групових (колективних) дій по рятуванню людей та ліквідації надзвичайних ситуацій.

В результаті впровадження програми психологічної підготовки та проведеного емпіричного дослідження стало можливим описати характерні особливості пожежних-рятувальників, що визначають рівень готовно-

сті до діяльності в екстремальних умовах, узагальнити психологічний портрет майбутніх пожежних-рятувальників на початковому етапі навчання та розробити практичні рекомендації керівному складу навчальних центрів при Головних управліннях Державної служби України з надзвичайних ситуацій щодо оптимізації процесу формування психологічної готовності у майбутніх пожежних-рятувальників.

Отже, при професійній підготовці пожежних-рятувальників важливе місце займає їх психологічна підготовка, тобто готовність виконувати завдання за призначенням при різних умовах дії стрес-факторів. Слід звернути увагу, що вміння користуватись професійним обладнанням, знання тактики ліквідації надзвичайної ситуації є недостатнім для того, щоб їх дії в екстремальних умовах діяльності були ефективними та надійними. Швидкоплинність і характер виконуваних ними дій не дозволяють сподіватися на те, що сформовані у нормальних умовах навички поступово стануть стійкими. Навички й вміння особового складу повинні бути стійкими до впливу факторів професійного середовища ще до початку їх виконання. Психологічну підготовку майбутніх пожежних-рятувальників можна визначити як процес цілеспрямованого формування психічних якостей, що забезпечують стійке виконання професійної діяльності у різних службових ситуаціях. У цьому випадку мова йде про

якості, від ступеня виразності яких залежить психологічна готовність пожежного-рятувальника застосовувати у будь-яких екстремальних ситуаціях навички й вміння, набуті під час початкової підготовки.

Необхідно зазначити, що процес підготовки повинен проходити в умовах, наближених до екстремальних. Основним напрямком, за яким потрібно проводити психологічну підготовку, має бути завдання на моделювання факторів у процесі психологічної підготовки. Ефективними також у процесі підготовки стануть наочні, імітаційні, прийоми моделювання впливу різних факторів. Розроблена автором програма дозволяє не тільки формувати комплексну психологічну готовність, а й формування слабо виражених компонентів психологічної готовності та підтримку на належному рівні виявлених, та вже сформованих окремих її компонентів. При такому підході формування необхідних якостей буде здійснюватися через безпосереднє освоєння самої професійної діяльності. Формування психологічної готовності повинно включати в себе демонстраційні, умовно-ситуативні та методи «реальних» ситуацій, які повинні суб'єктивно сприйматися як реальні. Від ефективності занять з використанням цих методів буде залежати кінцевий результат психологічної готовності майбутніх пожежних-рятувальників до професійної діяльності, їх психологічна стійкість у майбутній

діяльності.

Отже, систему підготовки майбутніх пожежних-рятувальників потрібно будувати з урахуванням вимог до психіки особового складу в умовах впливу різних екстремальних факторів.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. У статті визначено зміст та особливості процесу формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в особливих умовах, описано універсальну модель психологічної готовності майбутніх пожежних-рятувальників та програму формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в особливих умовах на початковому етапі навчання. Уточнено залежність ефективності виконання службових обов'язків пожежними рятувальниками від сформованості психологічної готовності на початковому етапі служби. Розглянуто результати емпіричного дослідження, проведеного після впровадження програми формування психологічної готовності до професійної діяльності у майбутніх пожежних-рятувальників. Наведені основи створення системи засобів формування психологічної готовності фахівців до професійної діяльності у вигляді рекомендацій керівному складу навчальних центрів при Головних управліннях Державної служби України з надзвичайних ситуацій щодо оптимізації процесу формування психологічної готовності у майбутніх пожежних-рятувальників.

Перспектива подальших досліджень.

Розроблена програма формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в особливих умовах може бути рекомендована психологічним службам Державної служби України з надзвичайних ситуацій для підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності.

References (Transliteration):

- Storozhuk, N. A. (2010) *Dysertaciya na zdobuttya naukovoogo stupenyu kandydat psychologichnyx nauk «Formuvannya psychologichnoyi gotovnosti molodogo oficera zbrojnyx syl Ukrayiny do sluzhbovo-bojovoyi diyalnosti»* [Dissertation for the degree of candidate of psychological sciences "Formation of psychological readiness of a young officer of the armed forces of Ukraine to military service"]. Kyiv.
- Diachenko, M. Y. (1976) *Psychologicheskyye problemy gotovnosti k deyatel'nosti* [Psychological issues of readiness for activity] M. Y. Diachenko, L. A. Kandybovych. Mynsk. yzd-vo BGU.
- Platonov, K. K. (1986) *Struktura i razvytye lychnosti* [Structure and development of the person]. Moskva. Nauka.
- Bykova, O. V. (2001) *Formuvannya gotovnosti do profesijnoyi diyalnosti majbutnix oficeriv pozhezhnoyi oхorony: avtoreferat dysertaciyi na zdobuttya naukovoogo stupenya kand. ped. nauk: 13.00.04 «Teoriya i metodyka profesijnoyi osvity»* [Formation of readiness for the professional activity of future firefighting officers: the dissertation authors abstract for obtaining the scientific degree of the candidate of pedagogical sci-

ences]. Instytut vyshhoyi osvity APN Ukrainy. Kyiv.

sions: Methodological Manual] - Kyiv: NDCz GP ZSU, 2011.-153 s.

Smyrnov, L. A. (2007) *Psychology of activity in extreme situations* [Psychology of activity in extreme situations] / L. A. Smyrnov E. V. Dolgopalova. – Xarkov. Gumanytarnej centr 2007. – 276 s.

Olena Pokanevych

Chief specialist of the Department of Psychological Support and Social and Humanitarian Work, Human Resource Administration, Main Directorate of the State Service for Emergency Situations of Ukraine in Kiev (Ukraine)

Makarevych, O. P. (2006) *Psychology of victory: monograph* [Psychology of victory: monograph]. Kyiv. DAKKKIM, 2006. – 295 s.

ASPECTS OF FORMATION OF FIRE-FIGHTERS-RESCUERS' PSYCHOLOGICAL READINESS FOR EXTREME ACTIVITIES

Timchenko, O. V. (1996) *Problema psychologichnoyi gotovnosti vijskovogo faxivcya do ekstremalnoyi diyi v stani stresu: avtoref. dy's. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psychol. nauk: specz. 19.00.01 «Zagalna psychologiya, istoriya psychologiyi»* [The problem of the psychological readiness of a military specialist to extreme stress in a state of stress] / Timchenko O. V. – Xarkiv. Xarkivs'kyj un-t vnutr. sprav MVS Ukrainy. 1996. – 25 s.

ABSTRACT

The article analyses the main approaches to the problem of a person's psychological readiness for work in extreme conditions. The theoretical approaches to the definition of "psychological readiness" in modern scientific works are analysed. The stress factors characteristic for fire-fighters-rescuers' work and the dependence of their effectiveness on development of their corresponding psychological qualities are described. The requirements to personal qualities of fire-fighters-rescuers for successful implementation of their tasks are indicated. The program to form the psychological readiness of future fire-fighters-rescuers for professional work is presented and the results of empirical research on introduction of this program into the practical work of the training centre for future fire-fighters are described.

Xurtenko, O. V. (2008) *Formuvannya u majbutnix organizatoriv-treneriv psychologichnoyi gotovnosti do pryjnyattya rishen' u ekstremal'nyx situacijax: dy's... kand. psychol. nauk: 19.00.09 – Psychologiya diyal'nosti v osoblyvyx umovax* [Formation of future organizers-trainers of psychological readiness for decision-making in extreme situations] / O. V. Xurtenko. Nacional'na akademiya Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy imeni Bogdana Xmel'nyczkogo. – Xmel'nyczky. 2008. – 168 s.

We assume that introduction of the special program that includes active social and psychological methods and pays attention to the peculi-

Kokun, O.M., Pishko I.O. Lozins'ka N.S., Kopany'cya O.V. *Diagnostuvannya psychologichnoyi gotovnosti vijs'kovosluzhbovciv vijs'kovoyi sluzhby za kontraktom do diyal'nosti u skladi my'rotvorchyx pidrozdiliv: Metodychnyj posibnyk. [Diagnosing the psychological readiness of military servicemen under contract to activities in peacekeeping divi-*

arities of fire-fighters-rescuers' work of at the initial stage of training will contribute to formation of high psychological readiness of the employees of the State Emergency Service of Ukraine for professional work in extreme conditions.

The article describes personal traits of fire-fighters-rescuers that determine their readiness to work at extreme situations. The psychological portrait of future fire-fighters-rescuers at the initial stage of training is generalized; it determines the structure of psychological readiness: its moral, will, communicative, motivational components. Practical recommendations are given to top-managers and psychologists of the training centres working under the Main Departments of the State Service for Emergency Situations of Ukraine regarding optimization of formation of future fire-fighters-rescuers' psychological readiness.

Key words: professional activities; psychological readiness; components of psychological readiness; willingness to complete tasks; readiness for professional work.

Поканевич Елена Анатольевна

Главный специалист отдела психологического обеспечения и социально-гуманитарной работы управления персоналом Главного управления Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям в г. Киеве, г. Киев (Украина)

АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ ПОЖАРНЫХ-СПАСАТЕЛЕЙ К ЭКСТРЕМАЛЬНОМУ ВИДУ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация.

В статье идет речь об анализе основных подходов к проблеме формирования психологической готовности человека к деятельности в экстремальных условиях. Проведен анализ теоретических подходов к определению понятия «психологическая готовность» в современных научных исследованиях. Описываются стресс-факторы служебной деятельности пожарных-спасателей и зависимость эффективности их деятельности от уровня развития у них соответствующих психологических качеств. Указаны требования, которые стоят перед личностными качествами пожарных-спасателей для успешного выполнения поставленных перед ними задач. Приведена программа формирования психологической готовности будущих пожарных-спасателей к профессиональной деятельности и описаны результаты эмпирического исследования, которые были получены в процессе внедрения указанной программы в практическую деятельность центра подготовки будущих пожарных-

спасателей.

Мы предполагаем, что внедрение специальной программы с использованием активных социально-психологических методов, которая предусматривает максимальный учет особенностей профессиональной деятельности пожарных-спасателей на начальном этапе обучения будет способствовать формированию высокого уровня психологической готовности работников Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям к профессиональной деятельности в экстремальных условиях.

Описаны особенности пожарных-спасателей, которые определяют уровень готовности к деятельности в экстремальных ситуациях. Обобщен психологический портрет будущих пожарных-спасателей на начальном этапе обучения, который определяет особенности структуры психологической готовности: моральный, волевой, коммуникативный, мотивационный компоненты. Приведены практические рекомендации руководящему составу и психологам учебных центров при главных управлениях Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям относительно оптимизации процесса формирования психологической готовности у будущих пожарных-спасателей.

Ключевые слова: профессиональная деятельность; психологическая готовность; компоненты психологической готовности; го-

товность к выполнению задач; готовность к профессиональной деятельности.

Дата отримання статті: 16.06.2019

Дата рекомендації до друку: 20.07.2019

Дата оприлюднення: 25.07.2019